

COVID-19 KORKUSU, RUH SAĞLIĞI VE DİNİ BAŞA ÇIKMA ARASINDAKİ İLİŞKİ: RİSK GRUBUNDAKİ YAŞLILAR ÜZERİNE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA*

THE ASSOCIATION BETWEEN FEAR OF COVID-19, MENTAL HEALTH, AND RELIGIOUS COPING: AN EMPIRICAL RESEARCH AMONG VULNERABLE OLDER INDIVIDUALS

Hızır HACIKELEŞOĞLU**
Muhammet Enes VURAL***
Harun GEÇER****

Öz

Bu araştırma, salgın ile başa çıkma sürecinde dinin rolüne odaklanarak yaşlı bireylerden müteşekkil bir örneklem üzerinde Covid-19 korkusu, depresyon, anksiyete, stres ve dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Araştırmada temel değişkenler arasında meydana gelen korelasyonel ilişki, tarama metoduyla yapılan nicel bir araştırma deseninde irdelenmiştir. Diğer taraftan araştırma grubunun bazı sosyo-demografik özellikleri ile Covid-19 korkusu arasındaki farklılaşmalar, araştırmanın amaçları kapsamında ele alınmıştır. Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan, tesadüfi yöntemle seçilen 60 yaş üzeri 398 yaşlı birey ile gerçekleştirilen araştırmada ilgili değişkenler arasındaki farklılaşmalar tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, kronik hastalığa sahip olan ve Covid-19 sebebiyle yakınına kaybeden bireylerin Covid-19 korku düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmada Covid-19 korkusu ile depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arasında; ayrıca Covid-19 korkusu ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Diğer taraftan depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile olumsuz dini başa çıkma arasında

* Bu makalenin saha çalışması, Gümüşhane Üniversitesi Etik Kurulunun 07/01/2021 tarih ve E-95674917-108.99-71601 sayılı toplantısında alınan Etik Kurul İzni ile yürütülmüştür.

** Ordu Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, hizirhacikelesoglu@hotmail.com, ORCID ID 0000-0001-7831-0090

*** Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, enesvrl@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-0297-3765

**** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, gecerharun@gmail.com, ORCID ID 0000-0002-9736-9730

anlamli ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle olumsuz ruh sağlığı göstergelerinin daha çok olumsuz dini başa çıkma stilleri ile ilişkili olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dini Başa Çıkma, Depresyon, Anksiyete, Stres, Covid-19, Yaşlılar.

Abstract

This study specifically concentrates on investigating the role of religion in coping with Covid-19 and examines the association between fear of Covid-19, depression, anxiety, stress, and religious coping within a sample of elderly individuals. Employing a quantitative research design with a survey methodology, the study examines the correlational relationship between the primary variables. Additionally, the research objectives include addressing the variations in fear of Covid-19 in relation to certain socio-demographic characteristics within the research group. The sample consists of 398 randomly selected elderly individuals aged 60 and above residing in the Eastern Black Sea region. By analyzing the relevant variables, the study identifies notable distinctions. The findings derived from the research reveal that individuals with chronic illnesses and those who have experienced the loss of a relative due to Covid-19 exhibit higher levels of fear of the virus. Moreover, the study establishes significant associations between fear of Covid-19 and levels of depression, anxiety, and stress, as well as between fear of Covid-19 and negative religious coping. Additionally, a noteworthy correlation is observed between depression, anxiety, and stress levels and negative religious coping. Consequently, it can be inferred that negative mental health indicators are primarily linked to negative religious coping styles.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Coping, Depression, Anxiety, Stress, Covid-19, Elderly.

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'nün Mart 2020'de küresel bir salgın olduğunu ilan etmesiyle birlikte dünyanın her yanından hasta ve ölüm haberleri gelmeye başlamış; ülkeler sağlığın korunması, hizmet alanlarındaki işleyişin aksamaması amacıyla insanların özgürlük alanlarını sınırlandırıcı tedbirler almaya başlamıştır. Covid-19 salgını ile mücadelede üç yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen hala koronavirüsün insan yaşamını tehdit edici bir niteliğe sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim 11 Mayıs 2023 itibarıyla dünya üzerinde vefat edenlerin sayısı 6.927.378; vaka sayısı ise 765.903.278 şeklindedir (WHO, 2023). Sayılara bakıldığında vefat eden ve virüse yakalanan insan sayısının hala kayda değer düzeyde olduğu görülmektedir. Bu çerçevede virüsün yayılmasını azaltmak için bazı önlemlere başvurulduğu bilinmektedir. Ülkeler ve şehirler arası seyahatlerin engellenmesi, zorunlu karantina alanlarının oluşturulması, okulların ve sosyal alanların kapatılması, uzaktan çalışma, fiziksel mesafe ve maske zorunluluğu gibi tedbirler, alınan önlemlerden bazıları olarak sayılabilir. Bu çerçevede insan yaşamının tüm alanlarına etki eden Covid-19 ile mücadelenin hala devam ettiği ifade edilebilir. Her ne kadar önlemlerde gevşemeler meydana gelse de bireysel olarak insanların toplu alanlarda maske taktıkları, hijyen kurallarına önem verdikleri ve Covid-19 öncesi bazı alışkanlıklarını terk ederek yeni duruma uygun tutum ve davranışlar edindikleri gözlemlenmektedir. Bu durum bir yandan ülkeler üzerinde sosyal, ekonomik, siyasi açılardan yorgunluk meydana getirirken; diğer yandan insanlar üzerinde bazı psiko-sosyal problemlere sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan Covid-19

salgını etrafında oluşturulan psikolojik atmosfer, insanlarda geleceğe yönelik yeni salgınların ya da felaketlerin olabileceği yönünde bir beklenti oluşturarak kaygı uyandırmaktadır.

Covid-19 salgını, fiziksel sağlık sorunlarının yanı sıra psikolojik problemlerin ortaya çıkışında önemli bir etken olarak dikkat çekmektedir. Bu süreçte insanlar; hastalığın yayılma riski, sosyal izolasyon, ekonomik belirsizlik, iç kaybı, sevdiklerini kaybetme korkusu gibi faktörlerin etkisiyle çeşitli psikolojik problemler yaşamaktadır. Söz konusu problem alanları her birey için farklılık gösterse de özellikle kırılgan gruplar içerisinde yer alan yaşlılar açısından daha belirgin hale gelmektedir.

Küresel bir problem olan Covid-19 sürecinde özellikle yaşlı insanların yaşam rutinlerindeki değişikliklere bağlı olarak meydana gelen bazı problemler dikkat çekmektedir. Güney İtalya'da yaşayan 65 yaş üzeri bireylerle gerçekleştirilen bir araştırmada katılımcıların %60'ında Covid-19 sürecinde fiziksel aktivitede bir azalmanın yanı sıra kötüleşen uyku ve beslenme alışkanlıkları oluştuğu tespit edilmiştir. Ayrıca kadınların bu yaşam tarzı değişikliklerinden daha fazla etkilendiği görülmüştür (Gall vd., 2021). Fiziksel mesafe, hareket kısıtlaması ve ev karantinaları gibi önlemlerin, özellikle yaşlılar açısından sosyal izolasyonun artmasına yol açtığı belirtilmektedir. Bu durumun fiziksel, zihinsel ve bilişsel sağlık açısından sorunlara neden olabileceği vurgulanarak yetkililerin yaşlılara yardım etme çabalarına rağmen, pandeminin ağır sonuçlarına en çok yaşlıların katlandıkları belirtilmektedir (Pant & Subedi, 2020). Bu bağlamda pandemi döneminde kötüleşen beden ve ruh sağlığı dışında virüs kaynaklı ölüm riskinin söz konusu olması özellikle bazı dezavantajlı grupları ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla risk grubu içerisindeki insanlar açısından söz konusu salgın süreci, yaşamı daha ciddi şekilde tehdit edici bir problem alanına dnrebilmektedir. Salgın sürecinde kronik hastalık (Kaya vd., 2021; Yohannes, 2021), hamilelik (Mei vd., 2021), aşırı kilo (Melamed vd., 2022) gibi faktörlerin Covid-19 sürecinde stres, kaygı ve diğer psikolojik değişkenler açısından belirleyici olduğu görülmektedir. Bu bağlamda salgında riskli gruplar içerisinde yer alan yaşlılar, bu süreçten en fazla etkilenen popülasyon içerisinde değerlendirilmektedir (Morley & Vellas, 2020). Nitekim salgında kırılgan gruplar içerisinde yer alan yaşlıların ölüm oranlarının fazla olduğu bilinmektedir.

60'lı yaşlardaki insanlar için ölüm riskinin %3,6 olduğu; 70'li yaşlarda ise %8 ve %14,8'e çıktığı belirtilmektedir (Brooke & Jackson, 2020). Bu durum salgınla mücadele biçimi ve psikolojik dayanıklılık açısından yaşlıları diğer yaş gruplarından ayırmaktadır. Bu bağlamda yaşlıların salgınla ilgili ruh sağlığı sorunlarına en duyarlı grup olduğu vurgulanarak bu tür küresel travmalarda geriatrik ruh sağlığına özellikle dikkat gösterilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (Banerjee, 2020). Diğer taraftan tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de yaşlı nüfus oranının giderek arttığı bilinmektedir. Covid-19'a bağlı ölümlerin %95'inin 60 yaş üzeri bireylerde olduğu düşünüldüğünde yaşlı nüfusun pandemiden en az etkilenmesini sağlamanın aciliyeti daha da önemli hale gelmektedir. Nitekim Türkiye'de 354 yaşlı ile gerçekleştirilen bir araştırmada yaşlıların kabul edilebilir düzeyde yalnızlık ve orta düzeyde ölüm kaygısı yaşadıkları tespit edilmiştir. Buna göre yaşlıların ölüm kaygısı ve yalnızlık puanları yaş, medeni durum, eğitim durumu, kronik hastalık durumu ve evde akrabalarla yaşama durumuna göre istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde farklılaşmaktadır (Güner vd., 2021).

Bu çerçevede Covid-19 salgını bağlamında psikolojik düzlemde en fazla etkilenme potansiyeline sahip olan yaşlı bireyler hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir.

Virüsün daha fazla insana bulaşmasını engellemeye yönelik tutum ve davranışlar her ne kadar yayılma hızını azaltsa da bu sürecin insanlar üzerinde bazı ruh sağlığı problemlerine sebebiyet verdiği görülmektedir (Kumar & Nayar, 2021). Yapılan araştırmalarda Covid-19 sürecinde bireylerin yalnızlık (Lampraki vd., 2022), umutsuzluk (Hacımusalar vd., 2020), ölüm kaygısı (Güner vd., 2021), depresyon, stres, anksiyete (Huang & Zhao, 2020; Sorokin vd., 2020) düzeylerinin arttığı, obsesif-kompulsif bozukluklar (Kılınç vd., 2022), uyku ve beslenme alışkanlıklarında kötüleşme (Gallè vd., 2021) gibi çeşitli psikolojik sorunların meydana geldiği görülmektedir. Salgında kırılğan gruplar içerisinde değerlendirilen yaşlılar açısından söz konusu ruh sağlığı problemleri daha ciddi boyutlarda olabilir. Nitekim yaşlıların karantinada kalma sürelerinin daha uzun olması, bakıma muhtaç olmalarına rağmen yakınlarından uzak kalmaları, toplu ibadetlere katılamamaları gibi etmenler, yaşlı bireylerin sürdürülebilir yaşam şartlarını zorlaştırmaktadır. Buradan hareketle salgın döneminde yaşlıların psiko-sosyal açıdan daha fazla etkilendiklerine işaret edilerek dini-manevi destek ihtiyaçlarının arttığı belirtilmektedir (Gedik, 2022).

Yaşlılık, dine yönelik ilginin artış göstermesinde belirleyici bir gelişim aralığıdır. Bu dönemde doğal bir başa çıkma aracı olarak din, yaşlıların hayat içerisinde karşılaştıkları problemlerle mücadele sürecinde birçok fonksiyon üstlenmektedir. Bu bağlamda dinin ya da dindarlığın geliştirici, koruyucu, iyileştirici ve rehabilite edici olmak üzere temelde dört fonksiyona sahip olduğu belirtilmektedir (Karaca, 2015). Bu fonksiyonların tamamının aktif olabileceği bir gelişim aralığı olarak yaşlılık döneminde dinin sağaltıcı gücü kritik bir değişken olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca yaşlılık döneminde din, en önemli psiko-sosyal uyum faktörlerinden birisi olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Covid-19 ile ilişkili psikolojik sorunlar, dini kaynakların önemini ortaya çıkarması bakımından odak noktası olabilir (Peteet, 2020). Bu süreçte yaşlıların yaşadıkları problem alanları göz önüne alındığında yaşlı bireylerin karşılaştıkları sorunları aşma ve yaşam kalitelerini artırma noktasında dinin sağaltıcı gücünden istifade edilebilir.

Din psikolojisi araştırmalarında “dini başa çıkma” birçok yönüyle ele alınan temel bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dine yaşamlarında merkezi bir konum atfeden insanların doğal afetler, engellilik, hastalık, kayıp, ayrılık ya da psikolojik diğer sorunlar gibi insan sınırlarını zorlayan olaylar karşısında dini başa çıkma mekanizmalarını sıklıkla kullandıkları bilinmektedir. Özellikle yaşlılık dönemi içerisinde önemli fonksiyonlara sahip olan dini inançlar, bu zorlu süreçte meydana gelen problemleri aşmada doğal bir başa çıkma aracı olarak belirlemektedir. Bu bağlamda pandemi sürecinin özellikle yaşlılar için birçok yönden zorluklar barındırdığı görülmektedir. Nitekim virüse karşı savunmasız olmalarına bağlı olarak alınan tedbirlerin daha çok yaşlı bireyleri korumaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin pandemide birçok yaşlı insanın sağlık sorunları nedeniyle doktor ve diğer sağlık profesyonelleriyle tedavi sürecini ertelemek zorunda kalmaları, özellikle kronik hastalığı bulunan insanları birçok açıdan etkilediği bilinmektedir. Bu noktada zorlu bir başa çıkma ödevi ile karşı karşıya kalan yaşlı bireylerin dini inançlar aracılığıyla psikolojik destek buldukları ifade edilebilir. Bu çerçevede sağlık krizine bağlı olarak yaşlılarda ortaya çıkan Covid-19 korkusu,

depresyon, anksiyete ve stres gibi ruhsal problemler arasında ilişki olduğu; diğer taraftan dini başa çıkma mekanizmalarının söz konusu psikolojik problemleri en aza indirmede fonksiyonel bir role sahip olduğu iddia edilebilir. Bu kapsamda mevcut araştırma, salgın ile başa çıkma sürecinde teo-rik ve empirik arka plan ışığında dinin rolüne odaklanarak Covid-19 korkusu, depresyon, anksiyete, stres ve dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

2. Dini Başa ıkma ve Ruh Sağlığı İlişkisi

Yaşam ritmini bozan her olgunun psikolojiye açılan bir yönü mutlaka bulunmaktadır. Yaşamın doğal seyri içerisinde insanlar “sorun” olarak algıladıkları pek çok durum ile karşılaşmakta ve sonrasında psikolojik düzlemde bir mücadele süreci başlamaktadır. Bazen günlük hayat içerisindeki rutini bozan tutum ve davranışlar ya da olumsuz yaşam olayları, bireyin ruhsal dünyasında birtakım sorunlar meydana getirebilmektedir. Bu durum aynı zamanda bireyleri başa çıkma devi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Herhangi bir durum ya da olay karşısında insanın psikolojik düzlemde enerji sarf etmesini gerektiren dinamik mücadele sürecini ifade eden başa çıkma çabaları, bireyin önceki haline daha sağlam dönmesi, sonraki yaşamına daha güçlü devam edebilmesi açısından belirleyicidir. Başa ıkma mekanizmalarının etkili kullanımı, bireyin psikolojik dayanıklılığını artırmaya yönelik önemli bir motivasyon kaynağı olmaktadır.

İçsel ve dışsal etkenlere bağlı olarak kişinin mevcut kaynaklarını zorlayan veya aşan isteklerle mücadele etmek için dinamik bir şekilde değişen bilişsel ve davranışsal çabalar şeklinde belirtilen (Lazarus & Folkman, 1984) başa çıkma, stres ve stresten doğan etkileri en aza indirmek için bireyin harcadığı çabayı ve stresli anlarda kendisi ve çevresindeki uyum süreçlerini ifade etmektedir. Başa ıkma sürecini din psikolojisi alanına uyarlayan Pargament (1997) ise benimsenen inanç biçiminin, yaşamın meydana getirdiği stresli durumlarla mücadele sürecinde bireye önemli bir motivasyon kaynağı sunduğunu vurgulamaktadır. Dini başa çıkma bireylerin inançlarına dayanarak zorluklarla mücadele sürecini ifade eden bir savunma biçimidir. Kişiliği destekleyici fonksiyonuyla din, acı veren pek çok tecrübenin üstesinden gelmede yardımcı bir unsur olabilmektedir. Buna göre korku belirtileri altında sıkıntı çeken birisi için dine dayalı bir yaşam tanzimi, mustarip olunan durumla başa çıkma önemli bir motivasyon kaynağı olabilir (Holm, 2018). Diğer taraftan bir anlam sistemi olarak dinin zorluklarla başa çıkmayı kolaylaştırdığı yönünde çalışmalar ne çıkılmaktadır (Park, 2005). Koruyucu fonksiyonuyla din, müntesiplerinin yaşamındaki anlamı ve amaçları tanımlayarak bireysel güçlüklerin üstesinden gelmesine yardımcı olabilir. Bu bağlamda dini inançlar sağladığı anlam kanalları aracılığıyla bireyin i huzur bulmasına ve manevi tatmin elde etmesine imkân vererek sorunları aşmada uygun bir zemin hazırlayabilir.

Başa ıkma devi olarak Covid-19 salgını, fiziksel sağlığa etkisi bir yana bireysel ve toplumsal düzeyde insanların zm üretme noktasında tıkanđıkları, bir yerlerden yardım eli bekledikleri, kendilerini çaresiz hissettikleri bir süreci barındırmaktadır. Bu noktada hem salgının varlığı hem de salgının insan üzerinde meydana getirdiği problem alanları, din kurumunu etkili bir başa çıkma aracı olarak öne çıkarmaktadır. Salgın sürecinde farklı disiplinlerden araştırmacıların ruh sağlığını

korumaya yönelik dinin potansiyel rolünü ortaya çıkarmaya dönük çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Nitekim din, psiko-sosyal yaşam içerisinde karşılaşılan stresörler ile mücadele sürecinde en önemli başa çıkma mekanizmalardan biri olarak ifade edilmektedir (Pargament vd., 1998). Fakat dini başa çıkma süreci, basitçe dinin kritik yaşam olaylarına anlam verme ve bunlarla mücadele etme sürecinin bir parçası olmayıp daha zengin bir süreci bünyesinde barındırmaktadır (Ayten, 2012, 41). Bireyin söz konusu zengin içeriğinden faydalanabilmesi için dine yüklediği anlam alanları önem arz etmektedir. Nitekim bu konu etrafında yapılmış 49 araştırmanın irdelendiği meta-analitik bir araştırmada dini başa çıkmanın olumlu ve olumsuz biçimlerinin strese karşı olumlu ve olumsuz psikolojik uyumla ilişkili olduğu görülmüştür (Ano & Vasconcelles, 2005). Diğer taraftan hasta yaşlılar üzerine gerçekleştirilen boylamsal bir araştırmada olumlu dini başa çıkma yöntemlerinin (ör. manevi destek arama, dini yardımcı algılama) sağlık üzerinde iyileşmeler ile ilişkili olduğu; diğer taraftan olumsuz dini başa çıkma yöntemlerinin (ör. cezalandırıcı Tanrı tasavvuru, dini hoşnutsuzluk) sağlık üzerinde kötüleşmenin habercisi olduğu tespit edilmiştir (Pargament vd., 2004).

Covid-19 salgınına yönelik “Dini Başa Çıkma” etrafında yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle ruh sağlığı değişkenleri dahil edilerek araştırmaların yürütüldüğü görülmektedir. Ayrıca araştırmalarda daha çok Avrupa-Amerika merkezli katılımcıların yoğunlukta olduğu ve salgından etkilenme düzeyi yüksek olan örneklem gruplarının tercih edildiği dikkat çekmektedir. Bu çerçevede özellikle dini başa çıkma konusunun farklı etnik ve dini gruplar açısından çeşitlendirmenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Nitekim dini başa çıkma süreci, farklı dinlere müntesip bireylerde farklı etkiler üretebilir (Pargament vd., 2005). Literatür incelendiğinde Türkiye örneğinde Covid-19 salgınının meydana getirdiği psikolojik problemlere yönelik dinin rolünü irdeleyen çalışmalara rastlanmaktadır (Kaplan vd., 2020; Kızılgeçit & Çinici, 2020; Kadiroğlu vd., 2021; Bakır vd., 2021; Yıldırım & Kızılgeçit vd., 2021; Gürsu & Bayındır, 2021; Okan & Ören, 2021; Doğan & Karaca, 2021; Sami, 2021; Özer vd., 2021; Çetin & Güzeloglu, 2022; Turan vd., 2022; Gedik, 2022). Salgının üzerinden belirli bir zaman diliminin geçmesi, elde edilen verilerin daha sağlıklı değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim doğal afet, savaş, salgın gibi toplumsal travmaların birey ve toplum üzerindeki etkilerinin uzun süre devam ettiği ve bu tarz olayların hafızalardan silinmesinin kolay olmadığı bilinmektedir. Hatta bu tür olayların etkisinin birey ve toplumların inançlarında ve kimliklerinde kuşaklar boyu devam eden yaralara sebebiyet verebileceği belirtilmektedir (Yılmaz, 2018). Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını açısından düşünüldüğünde gerek salgının psikolojik etkilerini daha berrak bir şekilde görebilmek gerekse meydana gelen psiko-sosyal tahribatın boyutunu görebilmek açısından bu konu etrafında yapılacak çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

3. Yöntem

Covid-19 sürecinde kırılan gruplar içerisinde yer alan yaşlılarda meydana gelen ruh sağlığı problemlerinde dinin başa çıkma rolüne odaklanan bu araştırmanın amacı Covid-19 korkusu, depresyon, anksiyete, stres ve dini başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişkiyi yaşlılardan oluşan katılımcılar aracılığıyla tespit etmektir. Bu amaca matuf bir şekilde araştırma nicel araştırma yöntemleri

içerisinde farklı değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerini test etmeyi ve açıklamayı mümkün kılan ilişki- sel modele göre tasarlanmıştır. Çalışmada iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişki ve etkileşimi incelemeye imkân sunan ilişki- sel tarama yolu seçilmiştir. Araştırmanın ana problemini Covid-19 korkusu, depresyon, anksiyete, stres ve dini başa çıkma arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? sorusu oluşturmaktadır. Buna göre araştırmanın hipotezleri şu şekildedir:

H₁ Kronik hastalığa sahip olan bireylerin Covid-19 korku düzeyi daha yüksektir.

H₂ Covid-19 sebebiyle yakınını kaybeden bireylerin Covid-19 korku düzeyi daha yüksektir.

H₃ Covid-19 korkusu ile depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H₄ Covid-19 korkusu ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki vardır.

H₅ Covid-19 korkusu ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki vardır.

H₆ Depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki vardır.

H₇ Depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki vardır.

3.1. Örneklem Grubu

Araştırmanın evrenini Doğu Karadeniz bölgesinde ikamet eden tüm yaşlı bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu ise Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane ve Rize illerinde yaşayan yaşlı katılımcılar oluşturmaktadır.

3.2. Örneklemin Nitelikleri

Tablo 1. Örneklemin Betimsel Özellikleri

Değişken	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Erkek	184	46,2
	Kadın	214	53,8
Yaşamın Sürdürüldüğü Yer	Köy	221	55,5
	İlçe	71	17,8
	Şehir	75	18,8
	Büyükşehir	31	7,8
Medeni Durum	Evli	43	10,8
	Bekar	295	74,1
	Dul ya da Diğer	60	15,1
Yaşam Sürdürülen Bireyler	Yalnız	48	12,1
	Çekirdek Aile	201	50,5
	Geniş Aile	90	22,6
Kronik Hastalık Durumu	Evet	222	55,8
	Hayır	176	44,2
Covid-19 Tecrübesi	Evet	221	55,5
	Hayır	177	44,5
Virüse Bağlı Vefat Durumu	Evet	189	47,5
	Hayır	209	52,5
Toplam		398	

Çalışmanın örneklem grubunu 60 yaş üzeri bireyler içerisinde tesadüfi olarak seçilen 398 kişi oluşturmaktadır. Gönüllülük esasına göre araştırmaya katkı sunmak isteyen yaşlı bireylerin 184'ü (%46,2) erkek, 214'ü (%53,8) ise kadındır. Örneklemin yaş ortalaması 66,8 şeklindedir. Katılımcıların 221'i (%55,5) köyde, 71'i (%17,8) ilçede, 75'i (%18,8) şehirde ve 31'i (%7,8) büyükşehirde yaşamının genelini sürdürmektedir. Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında 43 (%10,8) kişinin bekar, 295 (%74,1) kişinin evli ve 60 (%15,1) kişinin dul ya da diğer grupta olduğu anlaşılmaktadır. Yaşlı bireylerin çoğunluğunun (n=201; %50,5) eşiyile birlikte yaşamını sürdürdükleri görülürken bazılarının çocukları ile (n=90; %22,6); bazı yaşlıların ise yalnız yaşadığı (n=48; %12,1); anlaşılmaktadır. Son olarak yaşlıların çoğunluğunun (n=222; %55,8) kronik bir rahatsızlığa sahip olduğu ve koronavirüs geçirdikleri (n=221; %55,5) görülmektedir.

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırma veri toplamaya dayalı nicel bir desen olması nedeniyle etik izin temin etmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle ilgili araştırmada gerekli izinler Gümüşhane Üniversitesi Etik Kurulu aracılığıyla, temin edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler, konu bağlamında ilgili literatürün incelenmesi sonucunda araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilen ölçekler yardımıyla toplanmıştır. Bu çerçevede ilk önce ölçeklerden hareketle anket bataryası elde edilmiş; sonrasında ise örneklem grubuna ulaşılarak ilgili anketlerin dağıtımı yapılmıştır. İlgili anket formları katılımcılara araştırmacılar tarafından yüz yüze uygulanmıştır. Tüm katılımcılara çalışmanın amacını ifade eden, kişisel bilgilerinin saklı tutulacağını ve herhangi bir zamanda araştırmadan çekilme haklarının bulunduğunu ifade eden onam formu sunulmuştur. Katılımcılara herhangi bir ücret ödenmemiştir. Elde edilen veriler 01/02/2022-15/05/2022 tarihleri arasında toplanmıştır.

Nicel araştırmalarda ölçeklere ait bilgilerden oluşan veri setinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Skewness ve Kurtosis değerlerinin incelenmesi gerekmektedir (Joanes & Gill, 1998; Morgan vd., 2011). Buna göre Skewness ve Kurtosis değerlerinin +2 ile -2 arasında olması gerekmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013). Araştırmada kullanılan ölçeklerin Skewness ve Kurtosis değerlerine bakıldığında genel olarak ölçeklerin normal dağılım sergilediği görülmektedir. Normallik dağılım testinin ardından verilerin analizi ve hipotezlerin test edilmesi amacıyla çalışmada t-test ve pearson korelasyon analizleri yapılmıştır. Tüm analizler SPSS 24 programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmanın problemi ve hipotezleri ekseninde ilişkili olduğu düşünülen sosyo-demografik değişkenlere ilişkin veri toplamak amacıyla katılımcılara kişisel bilgi formu sunulmuştur. Bu kısımda cinsiyet, yaş, medeni durum ve yaşamın sürdürüldüğü yer, yaşamın kimlerle sürdürüldüğü, daha önce kronik hastalık geçirilip geçirilmediği gibi sorular bulunmaktadır.

3.4.1. Covid-19 Korkusu leği

Covid-19 korkusu leğinde (Bakioğlu vd., 2020) salgın sürecine yönelik genel korku düzeyini ölçen 7 madde bulunmaktadır (rneğin, koronavirüs nedeniyle hayatımı kaybetmekten korkuyorum). Tek boyutlu olarak tasarlanan bu ölçek 5'li likert ölçeğinde her madde 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (Kesinlikle katılıyorum) arasında değişen puanlarla değerlendirilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, Covid-19 korku düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin psikometrik yeterliliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu alışmada Cronbach alfa değerini ,89 olarak tespit edilmiştir.

3.4.2. Depresyon, Stres ve Kaygı leği

Bireylerin depresyon, stres ve kaygı düzeylerini ölçmek amacıyla daha önce Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilen ve Sarıçam (2018) tarafından kısaltılarak oluşturulan DASÖ, 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte depresyon, kaygı ve stres düzeylerini ölçmek üzere 3 alt boyut bulunmaktadır. Ölçek maddeleri 0 (Hiçbir zaman) ile 3 (Her zaman) arasında puanlanmaktadır. Ölçeklerden elde edilen puanlar alt ölçekler bünyesinde toplanmaktadır. Ölçeğin psikometrik yeterliliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu alışmada Cronbach alfa değerini depresyon alt boyutunda ,85; anksiyete alt boyutunda ,86; stres alt boyutunda ise ,80 olarak tespit edilmiştir.

3.4.3. Dini Başa ıkma leği

Mevcut araştırmada katılımcıların dini başa çıkma stillerini belirlemek amacıyla Ekşi ve Sayın (2016) tarafından geliştirilen dini başa çıkma leği kullanılmıştır. 10 madde olan ölçek olumlu ve olumsuz dini başa çıkma şeklinde iki alt boyuta sahiptir. İlgili lek 1 (Hemen hemen hiç yapmam) ile 4 (Sıklıkla yaparım) arasında puanlandırılmakta; elde edilen puanlar alt ölçekler bünyesinde toplanmaktadır. Ölçeğin psikometrik yeterliliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu alışmada Cronbach alfa değerini olumlu dini başa çıkma alt boyutunda ,83; olumsuz dini başa çıkma alt boyutunda ise ,74 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırmada kullanılan ölçeklerin tamamının güvenilirlik düzeylerinin yeterli olduğu ifade edilebilir.

4. Bulgular

4.1. Betimsel Bulgular

Tablo 2. Araştırmanın Temel Değerkenlerine Yönelik Bazı Betimsel Bulgular

	Ortalama	SS	Min	Max	Cronbach (α)
Covid-19 Korkusu	2,69	1,08	1,00	5,00	,89
Depresyon	1,96	,69	1,00	4,00	,85
Anksiyete	2,08	,74	1,00	4,00	,86
Stres	2,15	,66	1,00	4,00	,80
Olumlu Dini Başa ıkma	3,58	,53	1,00	4,00	,83
Olumsuz Dini Başa ıkma	2,86	,86	1,00	4,00	,74

Tablo 2'de araştırmanın temel değişkenlerine ilişkin betimsel bulgular detaylı olarak sunulmuştur. Örneklem grubunun Covid-19 korku düzeyi, ortanın üzerinde ($M=2,69$) bir yüksekliğe sahiptir. Buna göre risk grubu içerisinde yer alan yaşlı bireylerin Covid-19 kaynaklı korkular yaşadıkları görülmektedir. Örneklemin depresyon ($M= 1,96$), anksiyete ($M=2,08$), stres ($M=2,15$) düzeylerine bakıldığında benzer şekilde tüm alt boyutlarda ortanın üzerinde depresyon, anksiyete ve stres düzeyine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum salgın sürecinde yaşlı bireylerin ruh sağlığı açısından olumsuz etkilendiklerine işaret etmektedir. Son olarak katılımcıların dini, bir başa çıkma aracı olarak kullanma düzeylerine bakıldığında gerek olumlu dini başa çıkma ($M=3,58$) gerekse olumsuz dini başa çıkma ($M=2,86$) düzeylerinin ortanın üzerinde bir yüksekliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan katılımcıların olumlu dini başa çıkma mekanizmalarını kullanma düzeylerinin olumsuz dini başa çıkma düzeylerine göre daha yüksek çıkması dikkat çekici bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2. Covid-19 Korkusu ve DASÖ Düzeylerindeki Farklılaşmalara Yönelik Bulgular

Tablo 3. Kronik Hastalık Durumuna Göre Covid-19 Korku (Ck) Düzeyleri

No	Kronik hastalığınız var mı?	N	X _{Ck}	S _{Ck}
1	Evet	222	2,82	1,08
2	Hayır	176	2,53	1,05
Toplam		398		
df= 396	$F=,131$	$T=2,689$	$P= ,007$	$p<.05$

Yaşlı bireylerin Covid-19 korku düzeylerinin kronik hastalığa sahip olma durumuna göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan bağımsız gruplar için t testi sonucunda ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($t_{398} = 2.689, p<.05$). Buna göre kronik bir rahatsızlığa sahip olan yaşlıların Covid-19 korku düzeylerinin daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4. Yakınını Kaybetme Durumuna Göre Covid-19 Korku (Ck) Düzeyleri

No	Covid-19 sebebiyle vefat eden yakınınız var mı?	N	X _{Ck}	S _{Ck}
1	Evet	189	2,93	1,05
2	Hayır	209	2,48	1,06
Toplam		398		
df= 396	$F=,652$	$T=4.177$	$P= ,000$	$p<.05$

Katılımcıların Covid-19 korku düzeylerinin yakınlarını kaybetme durumuna göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan bağımsız gruplar için t testi sonucunda ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir ($t_{398} = 4.177, p<.05$). Buna göre Covid-19 sebebiyle yakınlarını kaybeden yaşlıların Covid-19 korkularının daha ciddi boyutlarda olduğu ifade edilebilir.

4.3. Covid-19 Korkusu, DASÖ ve Dini Başa ıkma İlişkisine Yönelik Bulgular

Tablo 5. Korelasyon Matrisi (Pearson Korelasyon Testi)

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1.Covid-19 Korkusu	1					
2. Depresyon	,395**	1				
3. Anksiyete	,491**	,786**	1			
4. Stres	,369**	,756**	,763**	1		
5. Olumlu Dini Başa ıkma	,037	-,031	-,001	,038	1	
6. Olumsuz Dini Başa ıkma	,251**	,251**	,258**	,258**	,276**	1

*p<.05, **p<.01, ***p<.001; N=398.

Tablo 5’te Covid-19 korkusu ile depresyon, anksiyete, stres ve dini başa çıkma puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Buna göre Covid-19 korkusu ile depresyon ($r = ,395, p < .01$) anksiyete ($r = ,491, p < .01$) ve stres ($r = ,369, p < .01$) düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan Covid-19 korkusu ile olumlu dini başa çıkma ($r = ,037, p > .05$) arasında anlamlı ilişki görülmezken olumsuz dini başa çıkma ($r = ,251, p < .01$) ile pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Son olarak ruh sağlığı değişkenlerinden depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile olumlu dini başa çıkma ($r = -,031; -,001; ,038, p > .05$) arasında anlamlı ilişki bulunmazken; olumsuz dini başa çıkma ($r = ,251; ,258; ,258, p < .01$) ile pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir.

5. Tartışma

H_1 “Kronik hastalığa sahip olan bireylerin Covid-19 korku düzeyi daha yüksektir.” hipotezi doğru lanmıştır ($p < .05$). Buna göre kronik bir rahatsızlığa sahip olan yaşlıların Covid-19 kaynaklı korkularının daha fazla olduğu görülmektedir. Kronik hastalıklar, uzun süreli bakım, yakın takip ve tedavi gerektiren, fizyolojik ve psikolojik fonksiyonlarda gerilemelere neden olan uzun süreli sorunlar arasında yer almaktadır. 21. yüzyılda ciddi bir sağlık sorunu olarak ifade edilen kronik rahatsızlıkların tüm dünyada ölümlerin en önemli nedenleri arasında yer aldığı belirtilmektedir (Akın & Kubat Bakir, 2019). Tek başına kronik rahatsızlıklar birey yaşamını tehdit eden bir faktör olurken yaşlılıkla birlikte düşünüldüğünde başa çıkılması sabır ve gayret gerektiren bir ödev dönüşmektedir. Yaşlılarda kronik rahatsızlıklar nedeniyle yaşam kalitesi ve bakım gücü olumsuz etkilenecek ölüm riski artış göstermektedir (Akın & Kubat Bakir, 2019). Özellikle yaşlılarda kronik bir rahatsızlığa sahip olma, tek başına yaşam tehdidini artıran bir faktöre dönüşürken Covid-19 sürecinde bu durum çok

daha ciddi bir tehdit unsuru olmaktadır. Nitekim kronik hastalığa sahip olan yaşlı bireylerin Covid-19 açısından hastalığı ağır geçirme ya da ölüm riskinin arttığı (Okuyan & Karasu, 2021) ifade edilmektedir. Ayrıca kronik hastalığı olan bireylerde hastalığın daha sık görüldüğüne ve daha ağır seyrettiğine vurgu yapılmaktadır (Sandalcı vd., 2020). Bunlara bağlı olarak Covid-19 nedeniyle alınan tedbirlerin kronik hastalığı bulunan yaşlı bireylerde bir takım psiko-sosyal sorunlara sebebiyet vermesi muhtemel gözükmemektedir. Mevcut araştırmadan elde edilen veriler kronik bir hastalığa sahip olan yaşlı bireylerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kronik bir rahatsızlığı bulunan yaşlı bireylerin Covid-19 korku düzeylerinin daha yüksek olması beklenen bir sonuç olarak ifade edilebilir.

Konuyla ilgili olarak gerçekleştirilen bir araştırmada risk grubunda yer almak ve kronik hastalığa sahip olmak ile Covid-19 korkusu arasında pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tzur Bitan vd., 2020). Benzer şekilde başka bir araştırmada kronik hastalığı olan ve olmayan bireylerin Covid-19 korkusu ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı; fakat kronik hastalığı olan bireylerin Covid-19 korku düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. (Haktanır vd., 2022). Kronik hastalığa sahip olma ile Covid-19 korkusu arasındaki pozitif yönlü ilişkiye yönelik bulgular elde edilen başka çalışmalar da vardır (Özdin & Bayrak Özdin, 2020). Elde edilen bulgulardan hareketle, yaşlılarda kronik hastalıkların Covid-19 korkusunu kolaylaştırıcı bir etki barındırdığı ifade edilebilir.

H₂ “Covid-19 sebebiyle yakınına kaybeden bireylerin Covid-19 korku düzeyi daha yüksektir.” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .05$). Buna göre Covid-19 sürecinde benzer genetik özelliklere sahip yakınların vefatı, bireyleri virüse yakalanma konusunda kaygılandırabilir. Covid-19 sürecinde insanlar ölüm ya da vaka sayılarını çoğunlukla haberleşme araçları vasıtasıyla takip etmektedir. Bu noktada virüs kaynaklı ölümlerde aile ya da yakın çevreden bir kimsenin vefatı, ilk defa virüsün yaşamı tehdit edici yönünü gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu durum yakını vefat eden bireyler tarafından çok daha kaygı ve korku verici olarak algılanabilir. Bu bakımdan Covid-19 kaynaklı olarak ilk defa yakınına kaybeden bireylerin birçok yönden kaygı ve korku hissetmesi kaçınılmazdır. Bir taraftan Covid-19 tedbirleri bağlamında defin işlemlerinin zorluğuna şahitlik etme ve empati kurma; diğer taraftan genetik benzerliklere bağlı olarak virüsün benzer sonuçlara sebebiyet verebileceği riskini düşünmek, bireylerde Covid-19 kaynaklı korkuları artırabilir. Ayrıca vefat eden bireylerin genellikle kırılğan gruplar içerisinde yer alan yaşlılardan müteşekkil olması, hayatta kalan yaşlı bireyler açısından kaygı uyandırıcı bir durumdur. Nitekim mevcut araştırmadan elde edilen bulgular da bu gerçekliğe işaret eder. Bu çerçevede Mertens ve arkadaşları (2020) tarafından 28 ülkeden 439 katılımcının katıldığı bir araştırmada sevilen insanların sağlık riski gibi kişisel kaygıların Covid-19 korkusunu yordadığı tespit edilmiştir. Diğer bir araştırmada aile üyelerinden herhangi birini kaybetmenin Covid-19 korkusu ile pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Tzur Bitan vd., 2020). 18 yaşlı birey ile gerçekleştirilen nitel bir araştırmada katılımcıların Covid-19 sürecinde çoğunlukla ölmekten ziyade çok sevdikleri insanları kaybetmekten korktukları tespit edilmiştir (Özteke Kozan & Kesici, 2021).

H_3 “Covid-19 korkusu ile depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arasında anlamlı ilişki vardır.” hipotezi doğrulanmıştır. Buna göre Covid-19 korkusu arttıka bireylerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinde artış meydana gelmektedir. Mevcut durumda organizmayı tehdit eden olay ya da durumlara yönelik duygusal bir tepki olarak ifade edilen korku, fizyolojik ve psikolojik birtakım değişimlere sebebiyet veren çok yönlü bir duygu biçimidir. Korkunun algılanması ve organizmanın savunmaya geçiş serüveni bu noktada açıklayıcı olabilir. Nörolojik düzlemde dıştan ya içten gelen uyarımlar, amigdala tarafından tehdit unsuru olarak algılanarak bu mesaj ilgili birimlere ulaştırılır ve bu durum organizmanın alarma geçmesine ve yedek glerin aktif olmasına sebebiyet verir (şahin, 2019). Organizmanın “Savaş ya da kaç” kararı vermek durumunda kalmasına neden olan korku duygusu, bireyde fizyolojik, bilişsel ve duygusal açıdan yorgunluk hissi meydana getirebilmektedir. Bu bağlamda daha yoğun ve kısa aralıklı bir şekilde organizmayı harekete geçiren duygular ile daha az yoğun ve daha uzun sreye yayılan ruh sağlığı arasında temelde bir ilişki olduğu ifade edilebilir. İlişkili olarak Covid-19 sürecinde ortaya çıkan psikolojik tepkilerin aşırı korku hissetmeden kayıtsızlığa giden bir çeşitlilik barındırdığı; bu dönem içerisinde ortaya çıkan problemlerin psikolojik etki gücünün her zaman kısa süreli olmadığı; şiddetli ve kalıcı ruhsal sorunlara neden olabileceği belirtilmektedir (Tkel, 2020). Bu noktada Covid-19 korkusuna bağlı olarak kritik ruh sağlığı değişkenleri olan depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinde artış olacağı öngörülebilir. Nitekim araştırmadan elde edilen bulgulara bakıldığında söz konusu değişkenler arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla teorik düzeyde ifade edilenlerin araştırma bulgularıyla desteklendiği görülebilir. Konu ile ilişkili olarak 506 kişi ile gerçekleştirilen bir araştırmada Covid-19 korkusu ile depresyon, anksiyete stres, kendini toparlama gücü ve bilinçli farkındalık arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca Covid-19 korkusunun depresyon, anksiyete ve stresi pozitif yönde yordadığı tespit edilmiştir (Yalçın, 2021). Covid-19 korkusu ve dini başa çıkma ile depresyon, kaygı ve stres arasındaki ilişkinin irdelendiği bir araştırmada Covid-19 korkusunun depresyon, kaygı ve stres ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Yıldırım & Arslan vd., 2021). 1304 katılımcı ile gerçekleştirilen bir araştırmada Covid-19 korkusu ile depresyon, anksiyete ve stres arasında ilişki olduğu; ayrıca Covid-19 korkusu ile yaşam doymu arasındaki ilişkide depresyon, anksiyete ve stres değişkenlerinin aracılık rolünün olduğu görülmüştür (Saticı vd., 2021). Başka bir araştırmada Covid-19 korkusu ile pozitiflik arasındaki ilişkide belirsizliğe tahammül gücü, depresyon, kaygı ve stres düzeylerinin anlamlılık düzeyinde dolaylı etkisi olduğu tespit edilmiştir (Bakioğlu vd., 2020). Covid-19 sürecinde yaşlı popülasyonda anksiyete belirtilerinin yaygınlığını ele alan bir araştırmada ise salgın sırasında yaşlıların anksiyete belirtilerinin salgın öncesine göre iki kat arttığı tespit edilmiştir (Wang vd., 2020).

H_4 “Covid-19 korkusu ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki vardır.” hipotezi doğrulanmazken araştırmanın H_5 nolu “Covid-19 korkusu ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki vardır.” hipotez doğrulanmıştır. Buna göre Covid-19 korkusu ile olumsuz dini başa çıkma arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. Covid-19 korkusu ile olumlu dini başa çıkma arasında ise anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Dini başa çıkma özellikle korku, kaygı, stres vb. duygular karşısında

bireyin mücadele gücünü artıran önemli bir motivasyon kaynağıdır. Dine hayatında merkezi bir konum atfeden bireyler tarafından kullanılan bir savunma biçimi olarak dini başa çıkma, özellikle çaresizlik ve engellenme durumlarında bireyin psikolojik dayanıklılığını artırıcı/koruyucu bir işlev barındırmaktadır. Bu noktada Covid-19 sürecinde dini başa çıkma yaşlılar açısından daha önemli bir fonksiyona sahiptir. Nitekim tek başına yaşlılık dönemi, çok sayıda fiziksel, psikolojik, sosyal ve çevresel hassasiyet alanları meydana getiren kritik bir gelişim aralığıdır. Bu dönem fiziksel olarak kırılmalı, çeşitli enfeksiyon risklerini ve her türlü bağımsızlık tepkisinde azalmayı beraberinde getirmektedir (Banerjee, 2020). Bu bağlamda pandemi döneminde yaşlı bireylerin ruh sağlığı açısından olumsuz etkilenmeleri kaçınılmazdır.

Yaşlı bireyler açısından dini başa çıkma söz konusu zorluklar karşısında sıklıkla kullanılan mekanizmalardan biri olarak karşımıza çıkar. Nitekim dine yönelik ilgiyi yaşlılık dönemine kadar devam ettiren bireylerde dini yönelimde bir yoğunlaşmanın yanı sıra dinin doğal bir başa çıkma aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir (Karaca, 2015). Dolayısıyla yaklaşmakta olan mutlak sonun bu dönem içerisinde dine yönelik ilgiyi ve dini mücadele sürecine dahil etme durumunu artırdığı ifade edilebilir. Bu noktada ölüm kaygısını artırıcı bir faktör olarak salgın süreci, özellikle yaşlıların dini başa çıkma mekanizmalarına başvurma düzeyini artırabilir. Fakat elde edilen bulgulara bakıldığında Covid-19 korkusu ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki bulunmadığı; dolayısıyla Covid-19 korkusunun daha çok olumsuz dini başa çıkma ile ilişkili olduğu görülmektedir. Nitekim araştırmada Covid-19 korkusu ile olumsuz dini başa çıkma arasında pozitif yönde anlamlı ilişki dikkat çekicidir. Bu durum bireylerin salgına yönelik yaşananları ceza ile imtihan edilme ya da azaba uğrama şeklinde algılamaları ya da Tanrı'yı sürekli ceza veren, intikam alan ya da gazap veren şeklinde tasavvur etmeleri ile ilişkili olabilir. Araştırmada başa gelen istenmeyen olay ya da durumların algılanışı ve bunların meydana getirdiği olumsuz duyguların daha çok olumsuz dini başa çıkma ile ilişkili olduğu görülmektedir.

Olumlu dini başa çıkmanın daha iyi fiziksel ve ruhsal sağlık sonuçları ile ilişkili olduğu; diğer taraftan olumsuz dini başa çıkmanın artan stres ve kaygı düzeyi ile ilişkilendirildiği görülmektedir. 970 katılımcı ile gerçekleştirilen bir araştırmada olumsuz dini başa çıkma ile Covid-19 kaygısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. İlgili araştırmada mevcut araştırmadan elde edilen bulgulara paralel bir şekilde sadece olumsuz dini başa çıkmanın Covid-19 kaygısı ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür (DeRossett vd., 2021). Konu etrafında yapılan diğer araştırmalarda genellikle salgına bağlı olarak ortaya çıkan ruh sağlığı problemlerine yönelik dini inancın önemli bir başa çıkma aracı olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu çerçevede salgın sürecine yönelik Müslüman ve Hristiyan katılımcılarla gerçekleştirilen bir araştırmada olumlu dini başa çıkma ile psikolojik sorunlara sahip olma arasında negatif yönlü bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada salgın sürecinde pozitif dini başa çıkmanın, depresif semptomları azaltmada önemli bir mekanizma olduğu görülmüştür (Thomas & Barbato, 2020).

Başta çıkma ile ilgili olarak Türkiye'de 3597 kişi ile gerçekleştirilen bir araştırmada bireylerin %86'sının koronavirüsün meydana getirdiği stres, anksiyete, korku gibi sorunlarla baş etmede ibadet,

dua, Kur'an okuma gibi ritüellere başvurdukları; %88.2'sinin pandemi gibi zor zamanlarda "manevi destek" arayışında oldukları tespit edilmiştir (Kaplan vd., 2020). Covid-19 sürecinde Türk örneklem üzerinde gerçekleştirilen başka bir araştırmada hayatın anlamı ile olumlu dini başa çıkma ve daha az olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir (Yıldırım & Kızılgeçit vd., 2021). Covid-19 korkusu ve dini başa çıkma ile depresyon, kaygı ve stres arasındaki ilişkinin irdelendiği bir araştırmada ise Covid-19 korkusu ve olumsuz dini başa çıkmanın ruh sağlığına zarar verebileceği; diğer taraftan pozitif dini başa çıkmanın depresyon ve stresi azaltıcı bir nitelik barındırabileceği vurgulanmaktadır (Yıldırım & Arslan vd., 2021). Mevcut araştırmadan elde edilen bulgulara bakıldığında olumsuz dini başa çıkmanın olumlu dini başa çıkmaya göre Covid-19 korkusu ile daha güçlü bir ilişkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

H_6 "Depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki vardır." hipotezi doğrulanmamıştır. Araştırmanın H_7 nolu "Depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki vardır." şeklindeki hipotezi ise doğrulanmıştır. Buna göre depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile olumsuz dini başa çıkma arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. Bu durum daha önce ifade edilen olumsuz ruh sağlığı göstergeleri ile olumsuz dini başa çıkma arasında ilişki olabileceği fikrini desteklemektedir. Nitekim mevcut araştırmada Covid-19 korkusunun olumlu dini başa çıkmadan ziyade olumsuz dini başa çıkma ile ilişkili olduğu görülmektedir. Konu hakkında yapılan çalışmalarda virüsle ilgili işlevsel olmayan korku ve olumsuz dini başa çıkmanın pandemi sırasında depresyon, anksiyete ve stresi besleyebileceği vurgulanmaktadır (Yıldırım & Arslan, vd., 2021). İlgili araştırmalarda genellikle dindarlığın depresyon ile negatif ilişkisinin olduğu; buna bağlı olarak olumlu dini başa çıkmanın depresif eğilimleri azalttığı; olumsuz dini başa çıkmanın ise artırdığına dair bulguların yoğunlukta olduğu belirtilmektedir (Akt: Ayten & Sağır, 2014). Olumsuz dini başa çıkma doğası gereği dine ve Tanrı'ya yönelik kötümser ya da ceza/korku merkezli bir algı barındırmaktadır. Söz konusu algı biçimine sahip olan bireyler, dine yönelik olumsuz düşünceleriyle başa çıkmak için sağlıksız yollar seçebilmekte; bu durum ise onları daha fazla depresyon, anksiyete, stres ve benzeri problemlere sürükleyebilmektedir. Diğer taraftan depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri yüksek olan bireylerin olumsuz dini başa çıkmaya daha çok müracaat etmeleri beklenebilir. Nitekim Murat ve Kızılgeçit (2017) tarafından yürütölen bir araştırmada sağlıklı bireylerin olumlu dini başa çıkmayı, psikopatolojisi olan bireylerin ise olumsuz dini başa çıkmayı daha çok kullandıkları tespit edilmiştir. İlgili araştırmada olumsuz dini başa çıkmanın daha çok psikopatolojiye ya da psikopatolojinin daha çok olumsuz dini başa çıkmaya yol açtığı belirtilmektedir. Benzer şekilde Yıldırım ve arkadaşları (2021) tarafından yürütölen bir araştırmada olumsuz dini başa çıkmanın ruh sağlığına zarar verebileceği; diğer taraftan pozitif dini başa çıkmanın depresyon ve stresi azaltıcı bir nitelik barındırabileceği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Rosmarin ve arkadaşları (2013) tarafından gerçekleştirilen araştırmada olumsuz dini başa çıkmanın olumsuz ruh sağlığı göstergeleriyle; olumlu dini başa çıkmanın ise olumlu ruh sağlığı göstergeleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Olumlu dini başa çıkma ile algılanan stres ve depresif semptomlar arasındaki ilişkinin irdelendiği bir araştırmada olumlu dini başa çıkma ile algılanan stres ve depresif semptomlar arasında

negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmüştür (Mahamid & Bdier, 2021). Covid-19 sürecinde 419 Amerikan Ortodoks Yahudi katılımcı ile gerçekleştirilen bir araştırmada olumlu dini başa çıkma ile iç güdümlü dindarlık, Tanrı'ya güven duyma, daha az stres ve daha olumlu bakış arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir (Pirutinsky vd., 2020). Salgın sürecinde olumlu dini başa çıkmanın ruh sağlığı üzerindeki etkisini ölçmek üzere 543 Müslüman ve Hristiyan katılımcı ile gerçekleştirilen bir araştırmada olumlu dini başa çıkma ile daha önce psikolojik bir probleme sahip olma durumu arasında negatif yönlü korelasyon bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca salgın dönemlerinde olumlu dini başa çıkmanın depresif semptomları azaltmada yardımcı bir fonksiyon üstlenebileceği vurgulanmaktadır (Thomas & Barbato, 2020).

6. Sonuç ve Öneriler

Küresel bir kriz olarak Covid-19 salgını, toplumsal bir travma olarak kitlelerin yaşam pratiklerini etkilemeye devam etmektedir. Bireysel ve toplumsal açıdan çok boyutlu problem alanları meydana getiren salgın süreci bazı grupları daha derinden etkilediği gözlemlenmektedir. Özellikle riskli gruplar açısından kritik bir değişken olarak Covid-19 salgını, doğası itibariyle kırılabilir yapıda olan yaşlılık dönemini daha hassas bir yapıya dönüştürebilmektedir. Bu bağlamda salgın sürecinin riskli gruplar üzerindeki psiko-sosyal etkileri başlıca iki yönlü gelişim sergilemektedir. Bunlardan ilki salgının yaşlı bireyler üzerinde ölüm riskini artırıcı bir faktör olmasından kaynaklanmaktadır. Doğrudan ya da dolaylı (yakınların vefatı vb.) bir şekilde ölüm gerçeği ile yüzleşme durumu, salgın sürecinde yaşlı bireyleri özellikle psikolojik düzlemde etkileyen bir faktörlerden biridir. Diğer taraftan pandemi kapsamında alınan tedbirlerin ilk maruz kalanların yaşlı bireyler olması, bu süreçte onları olumsuz etkileyen faktörler içerisinde değerlendirilebilir. Nitekim yaşlılar, salgın sürecinde oluşan risklerin ve çeşitli erkler tarafından alınan tedbirlerin psikolojik düzlemde en fazla yorgunluğa sebebiyet verdiği savunmasız grubu oluşturmaktadır. Bu noktada yaşlılık dönemi içerisinde doğal bir başa çıkma aracı olarak din, yaşlı bireylerin sorunları aşma sürecinde sıklıkla başvurdukları mekanizmalardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu kapsamda gerek daha önce yapılan araştırmalar gerekse mevcut araştırmadan elde edilen bulgular Covid-19 korkusu, depresyon, anksiyete, stres ve dini başa çıkma arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir.

Yaşlı bireylerden oluşan örneklem grubu aracılığıyla Covid-19 korkusu ile depresyon, anksiyete ve dini başa çıkma arasındaki ilişkinin irdelendiği bu araştırmada kronik hastalığa sahip olan ve Covid-19 sebebiyle yakınına kaybeden bireylerin Covid-19-korku düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Covid-19 korkusu ile depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca Covid-19 korkusu ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki olduğu; Covid-19 korkusu ile olumlu dini başa çıkma arasında ise anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Son olarak depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı ilişki bulunduğu; depresyon, anksiyete ve stres ile olumlu dini başa çıkma

arasında ise anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Buradan hareketle olumsuz ruh sağlığı göstergelerinin daha çok olumsuz dini başa çıkma stilleri ile ilişkili olduğu ifade edilebilir.

Covid-19 sürecinde ve sonrasında yaşlıların ruh sağlığını destekleyici ortamlar oluşturulmalıdır. Salgın sürecinde yaşlı bireylerin ruh sağlığı problemleri açısından en hassas grup içerisinde bu-
lundukları göz önüne alınarak bu çerçevede geriatrik ruh sağlığına yönelik programlar geliştirilebi-
bilir. Bu kapsamda dine/maneviyata duyarlı psikoloji yaklaşımlarının bu süreçte kullanılması önem arz
etmektedir. Nitekim bu konu etrafında yapılan araştırmalar ve mevcut araştırmadan elde edilen bul-
gular, yaşlıların salgın sürecinde yaşadıkları sorunları aşmada dinin önemli bir motivasyon aracı ol-
duğunu göstermektedir.

Etik Kurul Onayı

Bu makalenin saha alışması, Gümüşhane Üniversitesi Etik Kurulunun 07/01/2021 tarih ve E-95674917-108.99-71601 sayılı toplantısında alınan Etik Kurul İzni ile yürütülmüştür.

Kaynakça

- Akın, S., & Kubat Bakır, G. (2019). Yaşlılıkta Kronik Hastalıkların Yönetimi ile İlişkili Faktörler. *Sağlık ve Toplum*, 29(2).
- Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 61(4), 461-480. <https://doi.org/10.1002/jclp.20049>
- Ayten, A. (2012). *Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa ıkma zerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İz Yayıncılık.
- Ayten, A., & Sağır, Z. (2014). Dindarlık, Dini Başa ıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar zerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(47), <https://doi.org/10.15370/muifd.86222>
- Bakır, N., Irmak Vural, P., & Demir, C. (2021). Relationship of Depression, Anxiety and Stress Levels with Religious Coping Strategies Among Turkish Pregnant Women During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Religion and Health*, 60(5), 3379-3393. <https://doi.org/10.1007/s10943.021.01391-7>
- Bakioğlu, F., Korkmaz, O., & Ercan, H. (2020). Fear of COVID-19 and Positivity: Mediating Role of Intolerance of Uncertainty, Depression, Anxiety, and Stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s11469.020.00331>
- Banerjee, D. (2020). The impact of Covid-19 pandemic on elderly mental health. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 35(12), 1466-1467. <https://doi.org/10.1002/gps.5320>
- Brooke, J., & Jackson, D. (2020). Older People and COVID-19 isolation, risk and ageism. *Journal of Clinical Nursing*. <https://doi.org/10.1111/jocn.15274>
- etin, ., & Gzeloğlu, T. (2022). Covid 19 Pandemi Dneminde Dini Başa ıkma Tarzları ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1)
- DeRossett, T., LaVoie, D. J., & Brooks, D. (2021). Religious Coping Amidst a Pandemic: Impact on COVID-19-Related Anxiety. *Journal of Religion and Health*, 60(5), 3161-3176. <https://doi.org/10.1007/s10943.021.01385-5>

- Doğan, M., & Karaca, F. (2021). Covid-19 Salgın Sürecinde Aktif Çalışan Sağlık Çalışanlarında Ölüm Kaygısı ile Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 55, <https://doi.org/10.29288/ilted.885721>
- Ekşi, H., & Sayın, M. (2016). *The adaptation of Religious Coping Scale into Turkish language: A study of bilingual equivalence, validity and reliability*. AGP Humanities and Social Sciences Conference, Berlin.
- Gallè, F., Sabella, E. A., Roma, P., Ferracuti, S., Da Molin, G., Diella, G., Montagna, M. T., Orsi, G. B., Liguori, G., & Napoli, C. (2021). Knowledge and Lifestyle Behaviors Related to COVID-19 Pandemic in People over 65 Years Old from Southern Italy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(20), <https://doi.org/10.3390/ijerph182010872>
- Gedik, M. (2022). Covid-19 Sürecinde Yaşlı Bireylere Yönelik Dini-Manevi Destek Hizmetlerin Gereksinimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1019818>
- Guner, T. A., Erdogan, Z., & Demir, I. (2021). The Effect of Loneliness on Death Anxiety in the Elderly During the COVID-19 Pandemic. *OMEGA – Journal of Death and Dying*. <https://doi.org/10.1177/003.022.28211010587>
- Gürsu, O., & Bayındır, S. (2021). Covid-19 Hastalığını Geçiren Sağlık Çalışanlarının Başa Çıkma Sürecinde Din ve Maneviyat. *Turkish Academic Research Review*, 6(1), <https://doi.org/10.30622/tarr.873732>
- Hacimusalar, Y., Kahve, A. C., Yasar, A. B., & Aydin, M. S. (2020). Anxiety and hopelessness levels in COVID-19 pandemic: A comparative study of healthcare professionals and other community sample in Turkey. *Journal of Psychiatric Research*, 129, 181-188. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.07.024>
- Haktanır, A., Seki, T., & Dilmaç, B. (2022). Adaptation and evaluation of Turkish version of the fear of COVID-19 Scale. *Death Studies*, 46(3), 719-727. <https://doi.org/10.1080/07481.187.2020.1773026>
- Holm, N. G. (2018). *Din Psikolojisine Giriş* (A. Bahadır, Çev.; 3. Baskı). İnsan Yayınları.
- Huang, Y., & Zhao, N. (2020). *Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during COVID-19 epidemic in China: A web-based cross-sectional survey*. <https://doi.org/10.1101/2020.02.19.20025395>
- Joanes, D. N. – Gill, C. A. “Comparing Measures of Sample Skewness and Kurtosis”. *Journal of the Royal Statistical Society* 47/1 (1998), 183-189.
- Kadiroğlu, T., Güdücü Tüfekci, F., & Kara, A. (2021). Determining the Religious Coping Styles of Adolescents in Turkey During COVID-19. *Journal of Religion and Health*, 60(5), 3406-3417. <https://doi.org/10.1007/s10943.021.01410-7>
- Kaplan, H., Sevinç, K., & İşbilen, N. (2020). Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 579-598.
- Karaca, F. (2015). *Din Psikolojisi*. Eser Ofset Matbaacılık.
- Kaya, Y., Bostan, S., Kaya, A., Karaman, Ö., Karataş, A., & Dereli, S. (2021). Effect of COVID-19 pandemic on anxiety depression and intention to go to hospital in chronic patients. *International Journal of Clinical Practice*, 75(7), e14219. <https://doi.org/10.1111/ijcp.14219>
- Kılınç, M., Arslan, G., Çakar, F. S., & Yıldırım, M. (2022). Psychological maltreatment, coping flexibility, and death obsession during the COVID-19 pandemic: A multi-mediation analysis. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144.021.02576-9>
- Kızılgeçit, M., & Çinici, M. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Bireylerin Dini Başa Çıkma Düzeylerinin Tahmini. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 54, <https://doi.org/10.29288/ilted.774693>

- Kumar, A., & Nayar, K. R. (2021). COVID 19 and its mental health consequences. *Journal of Mental Health, 30*(1), 1-2. <https://doi.org/10.1080/09638.237.2020.1757052>
- Lampraki, C., Hoffman, A., Roquet, A., & Jopp, D. S. (2022). Loneliness during COVID-19: Development and influencing factors. *Plos One, 17*(3), e0265900. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0265900>
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer.
- Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy, 33*(3), 335-343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-u](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-u)
- Mahamid, F. A., & Bdier, D. (2021). The Association Between Positive Religious Coping, Perceived Stress, and Depressive Symptoms During the Spread of Coronavirus (COVID-19) Among a Sample of Adults in Palestine: Across Sectional Study. *Journal of Religion and Health, 60*(1), 34-49. <https://doi.org/10.1007/s10943.020.01121-5>
- Mei, H., Li, N., Li, J., Zhang, D., Cao, Z., Zhou, Y., Cao, J., & Zhou, A. (2021). Depression, anxiety, and stress symptoms in pregnant women before and during the COVID-19 pandemic. *Journal of Psychosomatic Research, 149*, 110586. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2021.110586>
- Melamed, O. C., Selby, P., & Taylor, V. H. (2022). Mental Health and Obesity During the COVID-19 Pandemic. *Current Obesity Reports, 11*(1), 23-31. <https://doi.org/10.1007/s13679.021.00466-6>
- Mertens, G., Gerritsen, L., Duijndam, S., Salemink, E., & Engelhard, I. M. (2020). Fear of the coronavirus (COVID-19): Predictors in an online study conducted in March 2020. *Journal of Anxiety Disorders, 74*, <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102258>
- Morgan, G. A. vd. *Ibm Spss for Introductory Statistics Use and Intepretation*. New York: Routledge, 2011.
- Morley, J. E., & Vellas, B. (2020). COVID-19 and Older Adult. *The Journal of Nutrition, Health & Aging, 24*(4), 364-365. <https://doi.org/10.1007/s12603.020.1349-9>
- Murat, A., & Kızılgeçit, M. (2017). Dini Başa ıkma ve Psikopatoloji İlişkisi (Rize rneği). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6*(11)
- Okan, N., & ren, A. (2021). Covid-19 Sürecinde Yaşanılan Olumsuz Duygularda Dini Başa ıkma'nın Rolü. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 56*. <https://doi.org/10.29288/ilted.973524>
- Okuyan, C. B., & Karasu, F. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Kronik Hastalığa Sahip Olan Yaşlıların Sağlık Riski ve Bu Süreç İçin neriler. *Sağlık Akademisi Kastamonu, 6*(3), <https://doi.org/10.25279/sak.746709>
- Özdin, S., & Bayrak zdin, ř. (2020). Levels and predictors of anxiety, depression and health anxiety during COVID-19 pandemic in Turkish society: The importance of gender. *The International Journal of Social Psychiatry, 66*(5), 504-511. <https://doi.org/10.1177/002.076.4020927051>
- zer, Z., Aksoy, M., & Turan, G. B. (2021). The Relationship Between Death Anxiety and Religious Coping Styles in Patients Diagnosed With COVID-19: A Sample in the East of Turkey. *Journal of Death and Dying, 003.022.28211065256*. <https://doi.org/10.1177/003.022.28211065256>
- zteke Kozan, H. İ., & Kesici, ř. (2021). Death anxiety among older adults with chronic illnesses during Covid-19: A qualitative approach. *Journal of Community Psychology*. <https://doi.org/10.1002/jcop.22744>
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.
- Pargament, K. I., Koenig, H. G., Tarakeshwar, N., & Hahn, J. (2004). Religious Coping Methods as Predictors of Psychological, Physical and Spiritual Outcomes among Medically Ill Elderly Patients: A Two-year Longitudinal Study. *Journal of Health Psychology, 9*(6), 713-730. <https://doi.org/10.1177/135.910.5304045366>

- Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), 710-724. <https://doi.org/10.2307/1388152>
- Pargament, K. I. vd. "The Religious Dimension of Coping: Advances in Theory, Research, and Practice". *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. ed. Raymond F. Paloutzian – Crystal L Park. New York ; London: Guilford, 2005
- Park, C. L. (2005). Religion as a Meaning-Making Framework in Coping with Life Stress. *Journal of Social Issues*, 61(4), 707-729. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00428.x>
- Pant, S., Subedi, M. (2020). Impact of COVID-19 on the elderly. *Journal of Patan Academy of Health Sciences*. 7 (2), 32-28.
- Peteet, J. R. (2020). COVID-19 Anxiety. *Journal of Religion and Health*, 59(5), 2203-2204. <https://doi.org/10.1007/s10943.020.01041-4>
- Pirutinsky, S., Cherniak, A. D., & Rosmarin, D. H. (2020). COVID-19, Mental Health, and Religious Coping Among American Orthodox Jews. *Journal of Religion and Health*, 59(5), 2288-2301. <https://doi.org/10.1007/s10943.020.01070-z>
- Rosmarin, D. H., Bigda-Peyton, J. S., Öngür, D., Pargament, K. I., & Björgvinsson, T. (2013). Religious coping among psychotic patients: Relevance to suicidality and treatment outcomes. *Psychiatry Research*, 210(1), 182-187. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2013.03.023>
- Sami, S. (2021). Covid-19 Nedeniyle Yakınlarını Kaybeden Bireylerde Yas Süreci ve Dini Başa Çıkma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 55, 421-444.
- Sandalcı, B., Güven, G. S., & Uyaroğlu, O. A. (2020). COVID-19'da Kronik Hastalıkların Rolü, Önemi ve Öneriler. *Flora İnfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Dergisi*, 25(2), <https://doi.org/10.5578/flora.69700>
- Sarıçam, H. (2018). The Psychometric Properties of Turkish Version of Depression Anxiety Stress Scale-21 (DASS-21) in Community and Clinical Samples. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, 7(1), 19-30.
- Satici, B., Gocet-Tekin, E., Deniz, M. E., & Satici, S. A. (2021). Adaptation of the Fear of COVID-19 Scale: Its Association with Psychological Distress and Life Satisfaction in Turkey. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19(6), 1980-1988. <https://doi.org/10.1007/s11469.020.00294-0>
- Sorokin, M. Y., Kasyanov, E. D., Rukavishnikov, G. V., Makarevich, O. V., Neznanov, N. G., Lutova, N. B., & Mazo, G. E. (2020). *Structure of anxiety associated with the COVID-19 pandemic in the Russian-speaking sample: Results from on-line survey* (s. 2020.04.28.20074302). medRxiv. <https://doi.org/10.1101/2020.04.28.20074302>
- Şahin, M. (2019). Korku, Kaygı ve Kaygı (Anksiyete) Bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10).
- Tabachnick, Barbara G. – Fidell, Linda S. *Using Multivariate Statistics (Sixth Edition)*. Usa: Pearson, 2013.
- Thomas, J., & Barbato, M. (2020). Positive Religious Coping and Mental Health among Christians and Muslims in Response to the COVID-19 Pandemic. *Religions*, 11(10), <https://doi.org/10.3390/rel11100498>
- Turan, Y., Bostan, S., & Baynal, F. (2022). The Effect Of Covid-19 Pandemic On Religion. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), <https://doi.org/10.48146/odusobiad.995556>
- Tükel, R. (2020). *Covid-19 Pandemi Sürecinde Ruh Sağlığı*. Türk Tabipler Birliği.

- Tzur Bitan, D., Grossman-Giron, A., Bloch, Y., Mayer, Y., Shiffman, N., & Mendlovic, S. (2020). Fear of COVID-19 scale: Psychometric characteristics, reliability and validity in the Israeli population. *Psychiatry Research*, 289, 113100. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113100>
- Wang Z. H. vd. “Impact of the COVID-19 epidemic on anxiety among the elderly in community.” *Zhonghua Yi Xue Za Zhi*, 3179-3185.
- WHO. (2023). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. <https://covid19.who.int/>.
- Yalın, İ. (2021). COVID-19 Korkusu ile Ruh Sağlığı Değişkenleri Arasındaki İlişkide Koruyucu ve Risk Faktörlerinin Moderatör Etkisi. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/72777>
- Yıldırım, M., Arslan, G., & Alkahtani, A. M. (2021). Do fear of COVID-19 and religious coping predict depression, anxiety, and stress among the Arab population during health crisis? *Death Studies*, 1-7. <https://doi.org/10.1080/07481.187.2021.1882617>
- Yıldırım, M., Kızılgeçit, M., Seer, İ., Karabulut, F., Angın, Y., Dağcı, A., Vural, M. E., Bayram, N. N., & inici, M. (2021). Meaning in Life, Religious Coping, and Loneliness During the Coronavirus Health Crisis in Turkey. *Journal of Religion and Health*, 60(4), 2371-2385. <https://doi.org/10.1007/s10943.020.01173-7>
- Yılmaz, Banu. “Toplumsal Bunalım”. *Mülkiye Dergisi* 42/4 (11 Aralık 2018), 645-650.
- Yohannes, A. M. (2021). COPD patients in a COVID-19 society: Depression and anxiety. *Expert Review of Respiratory Medicine*, 15(1), 5-7. <https://doi.org/10.1080/17476.348.2020.1787835>

THE ASSOCIATION BETWEEN FEAR OF COVID-19, MENTAL HEALTH, AND RELIGIOUS COPING: AN EMPIRICAL RESEARCH AMONG VULNERABLE OLDER INDIVIDUALS*

Hızır HACIKELEŞOĞLU**
Muhammet Enes VURAL***
Harun GEÇER****

The COVID-19 pandemic continues to have a profound global impact, constituting a traumatic event that resonates strongly at both individual and societal levels, albeit with reduced mortality rates and transmission potential. The pandemic has engendered a multitude of issues, stemming from the threat it poses to human life and the disruptions it has caused in daily routines. Among the demographic groups most affected by these challenges, older adults have faced numerous struggles in navigating the pandemic. Consequently, the ongoing epidemic poses a more severe threat to the lives of older individuals, for whom mental health problems may be particularly acute, given their status as vulnerable populations during such crises. Indeed, factors such as prolonged quarantine periods, enforced separation from loved ones despite their need for care, and the inability to engage in communal religious practices contribute to the difficulties faced by older adults in maintaining their well-being. The COVID-19 pandemic, viewed as a collective endeavor for humanity, can be regarded as a social trauma necessitating individual and societal remedies. In this context, both the existence of the pandemic and the problem areas it gives rise to underscore the role of religion as a potent coping

---

* The survey in this article was approved by the decision number E-95674917-108.99-71601 taken at the meeting of Gumushane University Ethics Committee on 07/11/2021.

** Ordu University Faculty of Divinity, Department of Psychology of Religion, hizirhacikelesoglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7831-0090

*** Recep Tayyip Erdoğan University Faculty of Divinity, Department of Psychology of Religion, enesvrl@gmail.com ORCID: 0000-0003-0297-3765

**** Niğde Ömer Halisdemir University Faculty of Divinity, Department of Religious Sciences, gecerharun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9736-9730

mechanism. Throughout the course of the epidemic, researchers from diverse disciplines have conducted studies to elucidate the potential impact of religion on safeguarding mental well-being. Religion emerges as a salient coping mechanism for older adults, constituting a natural adaptive strategy in their lives. Furthermore, religion assumes significant relevance as a psycho-social adaptive factor during the later stages of life. Considering the specific challenges encountered by older individuals throughout the pandemic, the therapeutic potential of religion can be harnessed to overcome their predicaments and enhance their overall quality of life. Religion, which already offers effective coping resources to address the challenges of aging within the framework of the life span, serves as a vital source of resilience when grappling with COVID-19-related problems.

In the field of psychology of religion research, the concept of “religious coping” holds significant importance and is explored extensively across various dimensions. It is widely recognized that individuals who accord religion a central position in their lives often resort to religious coping mechanisms when confronted with challenging circumstances that exceed human limitations, such as natural disasters, disability, illness, loss, separation, or other psychological difficulties. When examining the studies conducted on “Religious Coping” during the COVID-19 pandemic, it is observed that research predominantly encompasses mental health variables. Furthermore, it is noteworthy that the studies primarily focus on sample groups comprising individuals who have been heavily impacted by the pandemic, with a prevailing emphasis on European-American participants. Consequently, it is crucial to emphasize the need for diversifying the exploration of religious coping to encompass diverse ethnic and religious groups.

This study specifically concentrates on investigating the role of religion in coping with COVID-19 and examines the association between fear of COVID-19, depression, anxiety, stress, and religious coping within a sample of elderly individuals. Employing a quantitative research design with a survey methodology, the study examines the correlational relationship between the primary variables. Additionally, the research objectives include addressing the variations in fear of COVID-19 in relation to certain socio-demographic characteristics within the research group. The study utilizes the COVID-19 fear scale, Depression, Anxiety, and Stress Scale, and religious coping scale as measurement instruments. The sample consists of 398 randomly selected elderly individuals aged 60 and above residing in the Eastern Black Sea region. By analyzing the relevant variables, the study identifies notable distinctions.

The findings derived from the research reveal that individuals with chronic illnesses and those who have experienced the loss of a relative due to COVID-19 exhibit higher levels of fear of the virus. Moreover, the study establishes significant associations between fear of COVID-19 and levels of depression, anxiety, and stress, as well as between fear of COVID-19 and negative religious coping. Additionally, a noteworthy correlation is observed between depression, anxiety, stress levels, and negative religious coping. Consequently, it can be inferred that negative mental health indicators are primarily linked to negative religious coping styles. Based on these research findings, several targeted suggestions can be proposed specifically for the elderly population. Accordingly, it is

imperative to foster environments that support the mental well-being of the elderly during and following the COVID-19 pandemic. Considering that elderly individuals represent one of the most vulnerable groups in terms of mental health issues during this period, it would be beneficial to develop geriatric mental health programs within this framework. Moreover, the utilization of psychological approaches that are sensitive to religion and spirituality is crucial. Notably, the present study, alongside existing research on this subject, underscores the significant role of religion as a motivational tool in navigating the challenges faced by the elderly during the pandemic.